

Note de morfologie istorică românească. Adverbul în *Mansucrisul 45*

Ana-Maria Minuț
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

L'article offre une analyse de l'adverbe – classe extrêmement hétérogène et ouverte d'unités lexico-grammaticales – dans le manuscrit biblique 45, qui contient la version roumaine de la *Septante*, réalisée par Nicolae Milescu Spătarul (entre 1661 et 1664) et révisée ultérieurement. Afin de saisir l'identité de la classe, on envisage dans l'analyse la convergence de trois perspectives: sémantique, déictique et grammaticale.

0. Considerațiile din articolul de față fac parte din studiul morfologic al manuscrisului 45, care constituie obiectul de cercetare al unui proiect științific aflat în derulare¹. Reprezentând o revizuire a traducerii *Septuagintei*, efectuate de Nicolae Milescu între 1661-1664, textul ms. 45 stă la baza primei versiuni românești biblice integrale, tipărite la București în 1688. Prezentăm mai jos câteva aspecte definitorii pentru adverb, clasă eterogenă și deschisă de unități lexico-gramaticale.

1. Clase lexico-gramaticale de adverbe

1.1. Din perspectiva raportului dintre poziția termenilor lexicali în sistemul limbii și în structura gramaticală a textului (Irimia 1997: 291), ms. 45 conține, pe de o parte, adverbe stabile, care își mențin deci constantă valoarea lexico-gramaticală, precum *îndesară: îmblîndu în grădină îndesară* (Fac. 3:8), *năsîlnicêște: răspunse împăratul cătră nărod năsîlnicêște* (3Reg. 12:13), *usebi* 'aparte, separat': *Și puseră (...) eghiptênilor ce mînca cu el, usebi, pentru că nu putea eghiptênii a mînca cu jidovii pîne* (Fac. 43:32), *vreodinioară/vreaodinioară: să nu pui vreodinioară făgăduință* (Ieș. 34:15), *acmu: acmu voi merge la ea* (Fac. 24:42) etc.

În cazul adverbelor derivate cu sufixul *-êște*, chiar sufixul este marca identității lor lexico-gramaticale: *socoti Eleázar de trimise 72 de bărbați foarte dăstoinici și învățați, cum jidovêște, așa și elinêște* (c.î., p. 5), *să cheamă grecêște diaméson*. (c.î., p. 7), *Și acum nebunêște ai făcut* (Fac. 31:28), *și le grăi năsîlnicêște* (Fac. 42:7), *Și strigă cu glas mare jidovêște preste Israil* (2Paral. 32:18), *scris-au birariul carte sirienească și sirienêște să talmăcêște* (Ezd. 4:7), *Și fiii lor, jumătate grăiesc azotinêște și nu sînt știind a grăi jidovêște* (Neem. 13:24), *cîntați*

¹ Prima traducere romaneasca a *Septuagintei*, operă a lui Nicolae Milescu (*Ms. 45 BAR Cluj*). Ediție critică, studii lingvistice și filologice (Grant CNCS, cod 1578).

înțelepțește (Ps. 46:7), *înțelepțește va cerca cum va pune pilda lui* (Is. 40:20), *Frățește să murim, fraților, pentru lêge!* (Iosip 13:9).

Textul confirmă concurența, caracteristică epocii (cf. Frâncu 2009: 324), între adverbele cu *-ește* de tipul *elinêște* și construcțiile de tipul *pe/den elinie*: *întîi au scosu-o de pre limba jidovască elinêște* (c.î., p. 5) / *Iară Nicoláie, vrînd să aducă și el cartea aceasta den elinie la rumânie, nefiind altă dată scoasă la rumânie* (c.î., p. 6).

Notăm și varianta *-aște* a sufixului, în adverbul *vitejaște*: *să murim vitejaște pentru frații noștri* (1Mac. 9:10), *vitejaște să moară* (2Mac. 7:5), *mîinile cu bună îndrăznire le întinse și vitejaște dzise* (2Mac. 7:10), *alergînd vitejaște pre zid, repezî pre sine vitejaște la gloate* (2Mac. 14:43).

O singură ocurență are adverbul *mîlcomiș*, derivat cu sufixul *-iș*: *Și să sculă David și luă poala îmbrăcămînții lui Saul, mîlcomiș*, (1Reg. 24:5). Același sufix apare în *ponciș* ‘împotrivă’: *Domnul celor mîndri stă ponciș și celor smêreni dă har* (Parim. 3:4), *curmedziș: veți mêrge în curmedziș* (Lev. 26:21), *au mersu înaintea mea în curmedziș* (Lev. 26:40).

1.2. Pe de altă parte, categoria adverbelor „mobile”, care își pot schimba valoarea gramaticală, poate fi ilustrată prin lexeme precum *decinde*, *atocma*, *afară*, *depreună*, *înapoi*, *înlontru*, *mainte*, *mai nainte*, care pot fi atât adverbe, cât și prepoziții (sau pot intra în componența unor locuțiuni prepoziționale):

— *Și trecu David decinde și stătu pre vîrvul dealului* (1Reg. 26:13) / *decinde de Jordan* (Ios. 12:1);

— *Așea vei face la amîndoao unghiurile, atocma să fie.* (Ieș. 26:24) / *vezi și-ncă tu cu aceasta atocma acestora care au făcut Dumnedzău* (Ecles. 7:15);

— *i-au scos pre înși afară* (Fac. 19:16) / *den afara Ierusalîmului* (Ier. 11:6);

— *să înălțăm numele lui depreună* (Ps. 33:3) / *ceialalți robi depreună cu înșii* (Ezd. 4:17);

— *să nu cauți înapoi* (Fac. 19:17) / *înapoia nororei* (Rut 1:15);

— *întră înlontru* (Fac. 16:2) / *înlontrul mieu* (Ps. 38:4);

— *sêmne și minuni mainte cunoaște* (Sol. 8:9) / *mainte de moartea mea* (Fac. 27:7);

— *Și numele Davir era mai nainte Cetatea Cărților* (Ios. 15:15) / *mai nainte de a mă duce* (Ps. 38:18).

Decinde și *mainte*, de exemplu, apar mult mai rar cu valoare de adverb în ms. 45 și mult mai frecvent în locuțiunile prepoziționale *decinde(a) de*, respectiv *mainte de* și în locuțiunea conjuncțională *mainte de ce*; constatarea e valabilă și pentru *împreună* utilizat mai rar ca adverb și mult mai frecvent în locuțiunea prepozițională *împreună cu*.

În legătură cu trecerea adverbului spre alte clase lexico-gramaticale, o frecvență ridicată înregistrează substantivul *bine(le)* provenit din adverbul *bine*: *Iară den lemnul a pricêpe binele și răul să nu mîncați dentru însul* (Fac. 2:17),

cunoscundu răul și binele (Fac. 3:5), *nu vom putea să grăim împotriva ta rău la bine* (Fac. 24:50), *pentru ca să ți să facă ție bine și fiilor tăi după tine* (Deut. 4:40), *în ce chip s-au veselit Domnul pre voi ca să vă facă bine voao și să vă înmulțască pre voi* (Deut. 28:63), *Acum am cunoscut cum mi-au făcut bine mie Domnul* (Jud. 17:13), *Pentru că binele va urma pre voi* (Iov 13:9), *Abate-te de la rău și fă binele* (Ps. 36:28) etc.

Aproapele a fost explicat de Arvinte 1991: 41 ca un calc după gr. πλησίος, -α, -ov: *Pentru căci bați pre aproapele tău?* (Ieș. 2:13), *va plăti îndoit aproapei său* (Ieș. 22:9), *va minți cătră aproapele-și* (Lev. 6:2) etc.

În categoria substantivelor provenite prin conversiune din adverbe se înscrie și *denapoile*: *Și voi lua mâna mea și atunci vei vedea denapoile mele, iară fața mea nu ți să va arăta ție.* (Ieș. 33:23).

Conversiunea în sens invers, adică de la alte clase lexico-gramaticale spre adverb poate fi ilustrată prin numeroase adjective care se actualizează adverbial: *cădzînd Iosif pre fața tătîne-său, plînsă amar pre însul* (Fac. 50:1), *să trîmbițêdze tare* (Ios. 6:8), *am gustat puțin* (1Reg. 14:29), *grăind strîmb nu să îndrepta înaintea ochilor miei* (Ps. 100:9), *și, iată, (...) sprinten vine* (Is. 5:26), *vor înceta puținel a unge împărat și boiêri* (Osia 8:10), *Iute și de sîrg voi răsplăti răsplătirea voastră* (Ioil 3:4), *Puținel va da și multu va ponoslui* (Sir. 20:14), *Carele drept judecă pre cel strîmb și strîmbu pre cel drept* (Parim. 17:15), *gonindu-să nepărăsît* (Sol. 16:16) (*nepărăsît* ‘continuu’), *mai mulți dentru ei răniți goli au scăpat și sîngur Lisía, grozav fugind, au scăpat* (2Mac. 11:12) etc.

Se adverbializează, de asemenea, substantive din câmpul semantic temporal (Irimia 1997: 291): *Și veniră cei 2 îngeri la Sodom sara* (Fac. 19:1), *Unde sîntu ceia ce au intrat la tine noaptea?* (Fac. 19:5), *Și să mîneacă Avraam dimineața* (Fac. 19:27), *Și să sculă Iacov dimineața* (Fac. 28:18), *Mă făceam dzua arzîndu de zăduf* (Fac. 31:40), *și te vei tême dzua și noaptea* (Deut. 28:66), *Și au ales Iisus 30000 de oameni tari întru vîrtute și i-au trimis pre ei noaptea* (Ios. 8:3).

Întîi are valoare adverbială în mai multe contexte, precum: *Gîndêște întîi și atunci dojenêște.* (Sir. 11:7) etc.

Conjuncțiile adversative *iară* și *însă* se întîlnesc în ms. 45 și cu valoare de adverbe concesive ‘totuși, tot’: *de va uita și acêstea muiêrea, iară eu nu voi uita pre tine, dzice Domnul* (= ‘chiar dacă va uita..., eu tot nu voi uita pre tine’) (Is. 49:15), *Dă vei bate pre cel fără minte, în mijlocul adunării necîstîndu-l, însă nu vei lua nebuniia lui* (= ‘chiar dacă vei bate..., tot nu vei lua nebuniia lui’) (Parim. 27:22).

2. Ms. 45 conține, în afara adverbilor care sînt ele însele purtătoare de sens lexical, numeroase adverbe deictice și, de asemenea, adverbe anaforice. Adverbele deictice sînt:

— de ancorare temporală a acțiunii/ stării/ însușirii (GBLR: 301), precum *astădzi*: *Să mă vei scoate astăzi de pre fața pămîntului* (Fac. 4:13), *ieri*: *Dumnezăul*

tătîne-tău au dzis ieri cătră mine (Fac. 31:29), *mîine: După cum ai dzis, pre mîine* (Ieș. 8:10), *îndată: Și îndată glasul Domnului să fêce cătră însul dzicîndu* (Fac. 15:4) etc.;

— de ancorare spațială, precum: *înlontru, afară: Ia-mblă întră înlontru, binecuvîntat Domnul! Pentru căci stai afară?* (Fac. 24:31), *Și trimisă corbul să vadză de au încetat apa; și ieșindu afară nu s-au mai întorsu pînă a să usca apa de pre pămîntu* (Fac. 8:7), *în dreapta, în stînga: spúneți-mi pentru ca să mă întorcu în dreapta au în stînga* (Fac. 24:49), *sus: ochii lui s-au rădicat în sus și n-au vădzut* (1Reg. 4:15), *gios: Și vei face îmbrăcăminte pînă gios tot vêrde* (Ieș. 28:27), *dedesupt, deasupra: Dedesupt rădăcinile lui să vor usca și deasupra va cădea sêcereu lui.* (Iov 18:17), *alaturea: prisosimea lungimei ceia ce iaste alaturea* (Iez. 48:18), *aiurile: Și altul aiurile lepădîndu-să jumătate mort* (Sol. 18:18) etc.

În cazul adverbilor de tipul *așea/așa, acoló, atunci, așijdirea* sursa referențială este antepusă: *„Facă-să întăritură întru mijlocul apei și să fie împărțitoare între o apă și într-altă apă”.* Și să făcu așea. (Fac. 1:6), *În ce chip și Moisi s-au rugat cătră Domnul; și să pogorî foc dentru cer și ale jirtvei le-au mistuit, așa și Solomon s-au rugat* (2Mac. 2:10), *Și rîu iêse den Edem ca să adêpe grădina; de acoló să împarte în patru începături.* (Fac. 2:10), *și iată fîntînă în cîmpu; și era acoló 3 turme de oi odihnindu-să la însă* (Fac. 29:2), *și vei lua fămêie fîiului meu den neamul meu și den casa tătîne-mieu. Atunci curat vei fi de blăstămul meu* (Fac. 45:40,41), *să să dea acești oameni spre jirtve Domnului, lui Zorovável, biruitoriului, spre tauri și berbeci și miei, Și așijdirea și grîu și sare și vin și untďălemnă neîncetat preste an* (3Ezd. 6:29-30).

Mai rar, sursa referențială este postpusă: *Așa dzice sluga ta Iacov: cu Lavan am prișleșit și am zăbăvit pînă acum.* (Fac. 32:4), *Ce așa să faceți lor: cuptoarele lor să le surpați și stîlpii lor să-i sfărâmați și pădurile lor să le tăiați și cêle cioplite a bodzilor să le ardeți cu foc.* (Deut. 7:5).

Din clasa anaforicilor fac parte și adverbele pro-frază, care implică raportarea la enunțuri anterioare:

— adverbul pro-frază *ba*: *Au doară cu nesocotință am făcut ție aceasta?. Și el dzise: „Ba!”.* (Num. 22:30), *„Dă va lua om carne sfîntă cu marginea hainei lui și să va atinge marginea hainei lui de pîne, au de fiertură, au de vin, au de untďălemnă, au de toată mîncarea, au sfînți-să-va?”* Și răspunseră preuții și dziseră: „Ba.” (Ag. 2:13), *„Iată, domnilor, abateți-vă la casa slugii voastre și poposiți, și spălați picioarele voastre și, mîncîndu, veți mêrge la calea voastră”.* Și dziseră: „Ba, ce în drum vom poposi”. (Fac. 19: 2), *de grăiți adevărat au ba* (Fac. 42:16), *Au mêrge-vor pre lêgea mea, au ba?* (Ieș. 16:4), *Au iaste Domnul întru noi au ba?* (Ieș. 17:7), *să vei păzi porîncele lui au ba* (Deut. 8:2);

— adverbul pro-frază *nu*: *Au cinstind David pre tată-tău înaintea ta ț-au trimis ție mîngîitori? Nu, ce numai pentru ca să cêrce cetatea* (1Paral. 19:3), *Pentru că*

nu știu a mă miera de față. Iară de nu, și pre mine moliile mă vor mânca. (Iov 32:22), Dă iaste la tine înțelêgerea, răspunde aproapelui-ți; iar de nu, mîna ta fie preste gura ta. (Sir. 5:14);

— locuțiunea adverbială *cu adevărat*, în contexte precum: „*Au nu oameni 3 am pus în mijlocul [cuptoriului] focului legați?*” Și dziseră împăratului: „*Cu adevărat, împărate!*” (Dan. 3:25-26).

3. Cu privire la **clasele morfologice de adverbe**, este important de semnalat numărul considerabil de locuțiuni adverbiale, precum:

— *cu (tot) denadinsul/ cu (tot) adinsul: ca să stea între fața mea cu tot denadinsul* (Iez. 22:30), *Și eu am rînduit cu tot adinsul* (3Ezd. 6:28), *cu adinsul dzicea* (2Mac. 3:13), *mai cu denadinsul făcea* (2Mac. 12:14);

— *cu dreptul* ‘bine, echitabil, corect’: *Și dzise bătrînul: „Cu dreptul să cade lui!”* (Tov. 12:3), *va judeca cu dreptul și va face judecată.* (Sir. 35:18);

— *cu dulceață: Mai cu dulceață plînge pre mortu* (Sir. 22:10);

— *cu greu: Și fu cunoscîndu ea cu greu* (Fac. 35:17);

— *cu strîmbul și cu strîmbătate* ‘în mod nedrept, injust’: *cu strîmbătate au stătut împotriva fratelui său* (Deut. 19:18), *mă gonii pre mine cu strîmbul* (Ps. 68:6), *cu strîmbul au fărălegiuit la mine* (Ps. 118:78);

— *cu adevărat* ‘cu drept cuvînt, pe bună dreptate, în mod întemeiat’, ‘într-adevăr, corepunzător realității, în realitate, de fapt’: *Cu adevărat știu eu că vrême voi răscumpărați* (Dan. 2:8), *va jura cum cu adevărat nu el să să fie viclenit preste toată marfa acêea a aproapelui său* (Ieș. 22:8), *de să va face cu adevărat cuvîntul acesta* (Deut. 22:20);

— *de iznoavă* ‘din nou’: *viia ta să nu o culegi de iznoavă* (Lev. 19:10), *dă să va zidi de iznoavă cetatea acêea* (Ezd. 4:13), *de iznoavă zidiră* (Ezd. 6:14);

— *de năprasnă* ‘deodată’: *pornindu-să de năprasnă* (2Mac. 3:25);

— *de-nceput: De-nceput făcu Dumnedzău ceriul și pămîntul* (Fac. 1:1);

— *de pripă: mērseră amîndoi de pripă* (2Reg. 17:18), *te voi oborî pre tine dă pripă* (Iez. 29:5);

— *de sîrg* ‘repede, iute, imediat’: *de sîrg vor cădea* (Ps. 36:2), *Întru care dzi te voi chema, de sîrg ascultă-mă* (Ps. 137:4), *de sîrg voi răsplăti răsplătirea voastră* (Ioil 3:4), *de sîrg alergînd* (2Mac. 8:9);

— *den dzi în dzi* ‘zilnic’, calc după gr. ἡμέραν εἰς ἡμέρας (cf. Arvinte 1993: 36): *așa făcea den dzi în dzi și adună argint mult* (2Paral. 24:11);

— *față cătră față* ‘față în față’: *am vădzut pre Dumnedzău față cătră față și să mîntui sufletul meu* (Fac. 32:30), *Față cătră față au grăit Domnul cătră voi în munte, den mijlocul focului.* (Deut. 5:4);

— *în curmedziș: veți mêrge cătră mine în curmedziș* (Lev. 26:23);

— *în laturi: Și tată-vostru m-au dat în laturi* (Fac. 31:7);

— *în preajmă: veți scoate goale în preajmă* (Am. 4:3);

— *în vîci: va trăi în vîci* (Fac. 3:22);

- în zadar: *veți sămăna în zadar* (Lev. 26:16);
- întru deșărtu: *Și va fi întru deșărtu virtutea voastră* (Lev. 26:20);
- la mînecat ‘foarte de dimineață, dis-de-dimineață’: *dăștepta-mă-voi la mînecat* (Ps. 56:11), *Și-i învățați pre ei la mînecat* (Ier. 32:33);
- pre anume ‘pe nume, după nume’: *Socotêște tot dentîi născutul bărbat den fiîi lui Israil, de o lună și în sus, și le ia numărul lor pre anume.* (Num. 3:40), *și toate vasele lor, și toate poslușeniile lor pre anume să socotiți pre înșii* (Num. 4:33), *și veniră acești scriși pre anume întru dzilele Ezechíei* (1Paral. 4:41);
- pre ascunsu: *pre ascunsu ai fugit* (Fac. 31:26);
- pre amănuntul ‘amănunțit’: *vor cerceta judecătorii pre amănuntul* (Deut. 19:18);
- pre denlontru, pre denafară: *și-l vei smoli și pre denlontru și pre denafară cu zmoală* (Fac. 6:14);
- pre lesne ‘ușor’: *Mîna aleșilor birui-va pre lesne* (Parim. 12:25), *nu iaste pre lesne a te sui la vîrvurile munților lor* (Idt. 7:8);
- preste față ‘cu fața la pămînt, în jos’, construcție explicată de Arvinte 1994: 31, prin calc (ἐπι (cu acuz.) (ὁ) πρόσωπον, -ου): *Și au vădzut tot nărodul și să spămîntă și cădzură preste față* (Lev. 9:24), *Și cădzu Moisi și Aaron preste față înaintea a tot nărodul fiilor Israil* (Num. 14:5);

4. Clase semantice de adverbe

4.1. Din clasa calificativelor fac parte adverbe precum *dreptu*: *Să ne sculăm să mêrgem dreptu.* (Fac. 33:12), *de pripă: să ruga celui preamare Dumnezău (...) să le ajute de pripă* (3Mac. 5:25), *împotrivă: au stătut împotrivă înaintea Domnului* (Num. 27:3), *și ieși Hevron împotrivă* (Jud. 1:10), *așa/așea: Așa dzice sluga ta* (Fac. 32:4), *făcură așea* (Ieș. 7:10), *așijderea: așijderea socotêște* (Sol. 6:7), *bine: Nu iaste bine* (Fac. 2:18), *ponciș ‘împotrivă’: Domnul celor mîndri stă ponciș și celor smêreni dă har.* (Parim. 3:34), *cu strîmbul ‘în mod nedrept, injust’: va minți pentru ea și va giura cu strîmbul* (Lev. 6:3), *nepărăsît ‘continuu’: gonindu-să nepărăsît* (Sol. 16:16), *pre lesne: pre lesne să privêște* (Sol. 6:12), *depreună: să înălțăm numele lui depreună* (Ps. 33:3), *Atuncea depreună rînduiră vrême cînd pre ea vor putea a o afla sîngură.* (Sus. 1:14), *împreună: să duseră amîndoi împreună* (Fac. 22:6), *s-au suit împreună* (Fac. 50:14) etc.

Usebi și deusebi/deosebi au sensul ‘aparte’, ‘separat’ (cf. Frâncu 2009: 137): *Și puseră lui sîngur, și lor deusebi; și eghiptênilor ce mînca cu el, usebi, pentru că nu putea eghiptênii a mînca cu jidovii pîne pentru că oțărît iaste la eghiptêni tot păstoriul de oi.* (Fac. 43:32), *Tot cela ce va limpi cu limba lui dentr-apă în ce chip ară limpi cîinele, să-l pui pre el deosebi, și tot cela ce va îngenuehea pre genuchele lui să bea, să-l usăbești deusebi* (Jud. 7:5), *împărații carii au venit s-au tăbărît deusebi la cîmpu.* (1Paral. 19:9), *N-am șezut întru adunarea [lor] (...) și deusebi ședeam.* (Ier. 15:17), *Menélau, luîndu usebi pre Andrónic* (2Mac. 4:34).

În aceeași clasă se încadrează și adverbul *atocma* ‘asemenea, aidoma, întocmai’: *Așa vei face la amîndoao unghiurile, atocma să fie.* (Ieș. 26:24), *Și tu, oame, atocma la suflet,* (Ps. 54:14), *cătră gomor va fi atocma.* (Iez. 45:11), *Ce una-i a tuturor întrare la viață și ieșirea-i atocma.* (Sol. 7:6), *Pentru că atocma urîte-s la Dumnedzău și cel ce păgînêște și păgînătatea lui.* (Sol. 14:9), *Între mijlocul mărișilor nu te face atocma* (Sir. 32:10). Arvinte 1994:14 consideră că utilizarea lui *atocma* reprezintă soluția pentru care a optat Nicolae Milescu pentru a reda gr. ἴσος, -α, -οῦ. O singură dată se înregistrează forma *deatocma*: *vor fi deatocma de gios* (Ieș. 26:24).

Adverbul *bine* este element component al mai multor verbe compuse: *Și bineplăcu Enoh lui Dumnedzău* (Fac. 5:22), *binevrîndu omul să închină Domnului* (Fac. 24:26), *împregiur binevestindu* (1Reg. 31:9), *au binevrut întru mine* (2Reg. 22:20), *Suie-te la Remath Galaad și te va binecălători* (3Reg. 22:12), *să binevestuiască idolilor lor și nărodului lor* (1Paral. 10:9), *Binevei, Doamne, ca să mă mîntuiești pre mine* (Ps. 39:18), *Binevrushi, Doamne, pămîntul tău* (Ps. 84:1).

Compusul *bine mirositoare* reprezintă, așa cum a arătat Arvinte 1991: 41, o traducere a gr. εὐώδης, -ης, -ες: *Și mirosi domnul mirosire bine mirositoare* (Fac. 8:21), *scoarță dulce bine mirositoare* (Ieș. 30:23); de asemenea, *a plăcea bine* calchiază verbul gr. εὐαρεστέω: *așa bine-i plăceam* (Ps. 34:17), *bine plăcea-voi înaintea Domnului* (Ps. 55:13).

4.2. Extrem de numeroase sînt în ms. 45 adverbele de timp, precum *atuncea/atuncea/atunci*: *hananeii atuncea lăcuia pămîntul* (Fac. 12:6), *atuncea va veni* (Ieș. 12:48), *atunci văzuiu* (Ecles. 8:10), *îndesară: îmblîndu în grădină îndesară* (Fac. 3:8), *astădzi: pentru ca să dzică astădzi* (Fac. 22:14), *dimineață: sculîndu-să dimineață* (Fac. 26:31), *ieri: Dumnedzăul tătîne-tău au dzis ieri cătră mine* (Fac. 31:29), *mîine: mîine voi trimite cătră tine om* (1Reg. 9:16), *alaltaieri: nu iaste cătră mine ca ieri și ca alaltaieri* (Fac. 31:5), *noaptea: Mfi noaptea* (Rut 3:13), *îndată: îndată ieși* (Fac. 38:29), *îndatăși: Și îndatăși pre al cincilea aducîndu-l, îl munciia* (2Mac. 7:15) *pururea: să ardă lumină pururea* (Ieș. 27:20), *timpuriu, tîrziu: Și va da ploaia pămîntului tău după vrême, timpuriu și tîrziu* (Deut. 11:14), *apoi: apoi vei chema* (Iov 13:22), *în urmă: să vor naște în urmă* (Ep. Ier. 1:41), *pre urmă: pre urmă au răspunsu* (2Mac. 6:23), *curîndu: ai aflat curîndu* (Fac. 27:20), *decusară: decusară, veți mînca azimă* (Ieș. 12:18), *odinioară: cei neputincioși treaba carea odinioară avea n-au greșit* (Iov 31:16), *vreodinioară: de vor și greși vreodinioară* (2Mac. 10:4) etc.

Nici dinioară și nicedinioară au sensul ‘niciodată’: *Și daca dziseră cei bătrîni cuvintele lor, rușinară-să slugile foarte, căci nici dinioară nu s-au grăit cuvînt ca acesta pentru Sosanna.* (Sus. 1:26), *nici dinioară mila despre noi nu dăpărtează* (2Mac. 6:15), *Nicedinioară să nu îndoiești cuvîntul și nimic fie nu să va împușina.* (Sir. 19:6).

O singură ocurență are adverbul *vreaodinioară*: *De să va face vreaodinioară* (Ios.22:28).

Varianta *vreodinioară* apare de obicei în enunțuri afirmative; într-un singur caz, apare într-un enunț negativ, avînd sensul ‘niciodată’: *Ca să nu pui vreodinioară făgăduință celor ci șed pre pămîntu* (Ieș. 34:15).

În ms. 45 se înregistrează atît forma nordică *acmu* (< lat. **eccum-módo*), cît și forma concurentă sudică *acum(a)* (< lat. **eccúm + modo + [hac]*)², care s-a impus în româna literară modernă: *Acmu să nu lipsască* (Fac. 11:6), *eu acmu voi mîrge la ea* (Fac. 24:42) / *tu acum blagoslovit ești de Domnul* (Fac. 26:29), *m-au înșelat acum* (Fac. 27:36) etc.

Amu apare foarte rar: *și amu au fostu început surparea întru nărodu* (Num. 16:47); o singură dată are sensul ‘înainte cu’: *au făcut amu cîțiva ani* (Zah. 7:3). Dintre celelalte sensuri pe care le putea avea *amu* (‘deci’, ‘deja’, ‘tocmai’, cf. Frâncu 2009: 139), în ms. 45 este atestat sensul ‘deja’: *Și-i dziseră ei: Nu pricepi, sugrumînd bărbații tăi? Amu 7 bărbați ai avut și a unuie dentru ei nu te-ai numit.* (Tov. 3:9).

Locuțiunea *de acii(a)* are sensul ‘apoi, după aceea’: *să nu mai slujască de acii* (Num. 8:26), *nu mai adaosără de acii înainte* (Num. 11:25).

Precedat de *și*, *apoi* dobîndește valoarea unui circumstanțial cumulativ (‘pe lîngă asta’): *Și apoi voi sînteți oameni, au cu voi va muri învătătura?* (Iov 12:2).

Una dintre caracteristicile de tip nordic ale ms. 45 este considerată prezența adverbului *mainte* (lat. *abante* > **aînte* > *aînte*; *mai + aînte* > *mainte*)³: *Nu iaste cela ce mainte zice* (Is. 41:26), *mainte le vor rădica* (Is. 61:4). *Mainte* apare mai frecvent în ms. 45. în locuțiunile *mainte de*, *mainte decît*, *mainte de ce decît* cu valoare adverbială.

În ms. 45 apare frecvent și adverbul *înainte* (< în *abante*), ca și *mai nainte* și *mai înainte* (cu sens temporal sau local): *mergu înainte cătră jirtăvnic* (Ieș. 40:29), *Pune înainte pilda ta și să o audzim pre ea* (Jud. 14:13), *puseră înainte mîncări multe* (Tov. 7: 9), *Și numele Davir era mai nainte Cetatea Cărților.* (Ios. 15:15), *Și era mai nainte numele lui — Ioval.* (Iov 42:16), *mai înainte să mergi* (1Reg. 20:22) etc.

4.3. În clasa circumstanțialelor de loc se încadrează adverbe precum *afară*: *Și-l scoasă afară pre Adam* (Fac. 3:24), *acoló: acoló iaste aurul* (Fac. 2:11), *înlontru: înțrără înlontru fiii lui Dumnezău* (Fac. 6:4); *denlontru*⁴, *denafară: acesta*

² În legătură cu provenința și răspîndirea lui *acmu*, *amu*, *acum*, vezi Frâncu 2009: 138.

³ Arvinte 1988: 82. Frâncu 2009: 136 îl explică din *magis ante* și constată răspîndirea lui nu numai în textele literare nordice, ci în și cele sudice, în care apare alături de adverbul *înainte*, care s-a impus în româna literară modernă.

⁴ Prezența formelor cu *-l-* în ms. 45 – *înlontru*, *denlontru* – este considerată de Arvinte 1991: 25 „un fapt lingvistic remarcabil, fiind vorba de un fenomen de origine ardelenescă într-un text scris de un moldovean, Nicolae Milescu”. Admițînd, împreună cu N.A. Ursu,

denlontru iaste lut și denafară aramă (Bel. 1:8), *dedesuptu: și ușa săcriului o vei face (...)* cu beciuri *dedesuptu* (Fac. 6:16), *decinde: sări Ionáthan și cei cu el în Iordan și înotară decinde* (1Mac. 9:48), *dendrăptu: cădzu den jeț dendrăptu fiindu-să de poartă* (1Reg. 4:18), *ca să-i vie lui dendrăptu* (2Paral. 13:13), *dendărăt: Și lovi pre neprietenii lui dendărăt* (Ps. 77:72), *asupra: să nu-i pui asupra camătă* (Ieș. 22:25), *deasupra: Și puse lămne deasupra* (Fac. 22:9), *acasă: au trimis David cătră Thimar acasă* (2Reg. 13:7), *în laturi: și să dăde în laturi Iisus* (Ios. 8:15), *dedesupt: au stătit 4 coarne dedesupt* (Dan. 8:22), *dencoace, dencoleá: cei striini de fêl stau pre munte dencoace și Israil stă pre munte dencoleá* (1Reg. 17:3), *încoló: nu vom mai moștteni întru înșii decinde de Iordan și mai încoló* (Num. 32:19), *sus, gios: Cel nemêrníc carele iaste întru tine să va sui sus, sus, iar tu te vei pogorî gios, gios* (Deut. 28:43), *prenpregiur: Porînciți nărodului să îmble prenpregiur* (Ios. 6:7), *împregiur: împregiur o împregiurá pre ea* (3Reg. 7:24), *alaturea: Și dzise împăratul celor ce aleargă alaturea* (1Reg. 22:17), *cei ce merg alaturea*. (Is. 51:23).

Unele adverbe de loc se înscriu în corelații binare: *3 dencoace și 3 dencoleá* (Iez. 40:22), *nu mai avea unde mai fugi, încoace au încoleá* (Ios. 8:20), *și înțrără fiii lui Israil în mijlocul mării, pre uscat, și apa lor — zid den dreapta și zid den stînga*. (Ieș. 14:22), *5 den dreapta și 5 den stînga* (3Reg. 7:49).

În ms. 45 este bine reprezentată distincția tripartită de marcarea a raporturilor deicitice spațiale delimitată de adverbele *aicea* (care apare o singură dată și cu forma *icea*, dar nu și cu variantele *aici* sau *aice*) – *acii/aciiia* și *acoleá* – *acoló* (accentuat pe vocala finală): *aicea* marca apropierea de locutor, *acii/aciiia* și *acoleá* – apropierea de interlocutor, iar *acoló* – depărtarea atât de locutor cât și de interlocutor (cf. Frâncu 2009: 136, 327, Arvinte 1988: 81): *să vor întoarce aicea* (Fac. 15:16), *aicea n-am făcut nimic* (Fac. 40:15); *Ședeți acii cu măgariul* (Fac. 22:5), *Pune aciiia înaintea fraților tăi* (Fac. 31:37), *Acoleá ai înțrat a fi prișleț* (Fac. 19:9), *Pogorîți acoló* (Fac. 42:2), *acoló va să prîndzască* (Fac. 43:25).

Sintagma *încoace și încoace* ‘peste tot’ din: *Și căutînd încoace și încoace, nu vădzu pre nime* (Ieș. 2:12) este explicată de Arvinte 1991: 43 prin calc după gr. ὄδε καὶ ὄδε.

4.4. În categoria așa-numitelor adverbe de cantitate (sau de cuantificare) se încadrează *puțin: Puțin are fi dormit cineva* (Fac. 26:10), *puținel: Plecat-am puținel urêchea mea* (Sir. 51:22), *multu: Multu voi înmulți săminția voastră* (Ieș. 32:12), *destul(u): Nu ți-i destul că ai luat pre bărbatul mieu?* (Fac. 30:15), *Destulu-i acum!* (3Reg. 19:4), *oricît: oricît ii va trebui* (Deut. 15:8).

Arvinte 1991:46 explică prin calc după construcția grecească μικρὸν μικρὸν utilizarea lui *puțin, puțin* (explicat mărginal prin *căținel*) în: *Pre puțin, puțin voi*

că textul ms. 45 a cunoscut o revizie din partea lui Dosoftei și a colaboratorilor acestuia, prezența formei cu *-l-* este corelată cu apariția ei și în scrierile lui Dosoftei, de exemplu, în *Dumnezăiasca Liturghie* (1679).

scoate pre ei de la tine, pînă vei crêște și vei urma pămîntul. (Ieș. 23:30). O construcție similară este următoarea: *Și va topi de tot Domnul Dumnedzăul tău limbile acêstea de cătră fața ta cîte puțin-puțin* (Deut. 7:22).

Cît...atît sînt precedate de *întru: întru cît ... întru atît*, după model grecesc: καθότι ... τοσοῦτω (Arvinte 1991: 25): *Și întru cît îi smeriia pre însii, întru atîta să făcea mai mulți și să întărea foarte, foarte.* (Ieș. 1:12).

4.5. În ms. 45 au valoare de adverbe aspectuale *iarăși, încă, de iznoavă: Și mai zidi Dumnedzău iarăși den pămîntu toate fiarăle cîmpului și toate pasărilor ceriului* (Fac. 2:19), *mi-au dat încă și acesta* (Fac. 29:32), *de iznoavă zidiră* (Ezd. 6:14).

Întrebuintarea adverbului *încă* cu sensul de ‘mai’ după modelul cuvîntului grecesc εἶτι a fost semnalată mai întîi de Tiktin, în DRG, s.v.; discuția este reluată de Arvinte 1988: 82, 1991: 26 care oferă exemple din *Facerea și Ieșirea: Avraam încă sta înaintea Domnului* (Fac. 18:22) (= ...mai stătea...), *Și, zemislindu, născu fiu încă și-i numi numele lui Avnan* (Fac. 38:4) (= ...mai născu...). Construcții similare apar frecvent în ms. 45: *omul lui Dumnedzău pre carele ai trimis să vie dară încă cătră noi* (Jud. 13:8), *mîi aicea încă astădzi* (Jud. 19:9), *Și întrebă Samuil încă întru Domnul, dzicînd: „Au veni-va omul aicea încă?”* (1Reg. 10:22).

4.6. Pentru *acêea* exprimă raporturi de cauză și de scop, cu dezambiguizare contextuală⁵: *Și Iacov să sculă la corturi și-și făcu acolă casă șie, și dobitoacelor lui făcu colibi; pentru acêea au numit numele locului aceluia Colibi* (Fac. 33:17) *nu putea să bea apă de la Merra, pentru că era amară; pentru acêea să numi numele locului aceluia Amărăciune.* (Ieș. 15:23), *Și voi m-ați lăsat pre mine și ați slujit la dumnedzăi alții. Pentru acêea nu voi mai adaoge a vă mîntui pre voi.* (Jud. 10:13) *Întru limbi s-au audzit și Ghisam au dzis cum tu și jidovii vă socotiți să vicleniți, pentru acêea zidești tu zidul.* (Neem. 6:6), *Dentru cei ci să scoală preste mine înălța-mă-vei, de cătră omul strîmbu mîntuiêște-mă. Pentru acêea mărturisi-mă-voi fie întru limbi, Doamne, și numelui tău cînta-voi* (Ps. 17:52,53), *Pentru acêea, da-să-vor întru limbi* (Osia 8:10).

4.7. În categoria adverbilor concesive se încadrează, pe de o parte, *cu toate acêstea: Cu toate acêstea mai greșit-au încă, și n-au crezut întru minunile lui.* (Ps. 77:36).

Pe de altă parte, în ms. 45, *iară și însă* se întîlnesc și cu valoare de adverbe concesive ‘totuși, tot’, în propoziții regente ale unor subordonate concesive introduse prin conjuncția *de* cu sensul ‘chiar dacă’: *de va uita și acêstea muiêrea, iară eu nu voi uita pre tine, dzice Domnul* (= ‘chiar dacă va uita..., eu tot nu voi uita pre tine’) (Is. 49:15), *Dă vei bate pre cel fără minte, în mijlocul adunării*

⁵ GBLR: 302: Grupările de tipul *de aceea, de asta, pentru aceea* au o structură transparentă (prepoziție + pronume demonstrativ/ pronume interogativ), dar faptul că marchează constant aceleași raporturi „logice” în structurile cu un circumstanțial de cauză sau de scop poate servi drept argument pentru interpretarea lor ca locuțiuni adverbiale.

necinstindu-l, însă nu vei lua nebuniia lui (= ‘chiar dacă vei bate pre cel fără minte..., tot nu vei lua nebuniia lui’) (Parim. 27:22).

4.8. Adverbele de modalitate (modalizatorii) exprimă fie modalitatea logică a enunțului, fie modalizarea subiectivă (Irimia 1997: 294).

Au, oare, au doară sînt adverbe interogative (inclusiv interogative dubitative, caz în care pun sub semnul îndoielii un anumit conținut afirmat într-un enunț anterior sau rămas implicat [Irimia 1997: 295]): *Și chemă Aviméleh pre Isaac și-i dzise lui: „Oare fămêie-ți iaste? (Fac. 26:9), Au doară nu să poate lîngă Dumnedzău cuvîntul? (Fac. 18:14), Au doară numai o blagoslovenie iaste la tine, tată? (Fac. 27:38), Au nu pentru Rahil ți-am slujit ție? (Fac. 29:25), „Nu ți-i destul că ai luat pre bărbatul meu? Au doară și mătrăgunile ficiorului meu vei lua?” (Fac. 30:15). Și dobitoacele lor, și cêle cu patru picioare, și unêtele lor au nu vor fi ale noastre? (Fac. 34:23), „Au lui Moisi sîngur au grăit Domnul? Au nu și noaă au grăit?” Și au audzit Domnul. (Num. 12: 2), Să nu vă spămîntați, căci au nu-s eu cel ce porîncescu voao? (2Reg. 13:28), Au nu oameni 3 am pus în mijlocul /cuptoriului_/focului legați? (Dan. 3:25).*

Arvinte 1991: 25, 1994: 14 explică utilizarea lui *dară* cu valoarea lui *oare*, prin confuzia cu *doară*: „*De l-am făcut pre însul stăpîn ție, și pre toți frații lui i-am făcut slugi, și cu grîu și vin l-am întărit pre el, dară ție ce-ți voi face, fiul meu?*”. (Fac. 27:37), *Căci cum dară mă voi sui la tată-mieu, copilul nefîind cu noi?* (Fac. 44:34).

În categoria adverbilor care exprimă modalitatea logică a enunțului se înscriu și adverbele exclamative (*cîtu*, *cum*): *Cîtu e de înfrîmșetată a cărunțetelor judecată, și la cei bătrîni a cunoaște șfat!* (Sir. 25:6), *Cum să înfrînse și să surpă ciocanul a tot pămîntul!* (Ier. 50:23) etc.

Valoare de modalizare epistemică are locuțiunea adverbială *poate fi*, cu sensul ‘poate’, ‘posibil’: *Pentru acêea poate fi va mînce pămîntul, căci au greșit ceia ce lăcuiesc pre el* (Is. 24:6), *Cu osăbire mă va osăbi poate fi pre mine Domnul de la nărodul lui!* (Is. 56:3), *Și eu dziș: Poate fi săraci sînt, pentru căci n-au putut*, (Ier. 5:4), *pentru că și ei poate fi să înșală* (Sol. 13:6), *și poate fi acêstea ară fi așa zis* (Iosip 16:5).

Tot valoare de modalizare epistemică are locuțiunea *cu adevărat* în contexte precum: *multe mijloace putere-aș avea spre a sfinții tale laudă, cu adevărat*, (c.î., p. 2), *Cu adevărat, întru minciuni era munții și puterea măgurilor, însă pren Domnul Dumnedzăul nostru — mîntuirea lui Israil.* (Ier. 3:23).

Adverbul *cîndai*, cu varianta *cîndailea* cunoaște mai multe ocurențe.

În enunțuri afirmative, are sensul ‘poate’, ‘posibil’: *Stă aproape de jirtva ta și voi merge, cîndai mi să va arăta Dumnedzău întru timpinare* (Num. 23:3), *Cîndai va vedea Domnul întru smereniia mea și-mi va întoarce mie bune* (2Reg. 16:12), *Vino și să împlăm pre pămîntu și la șipotile apelor și la toate*

pîraiele, cîndai vom afla iarbă și vor hălădui caii și asinii și nu să vor surpa dentru dobitoace (3Reg. 18:5).

În enunțuri negative, are sensul ‘nu cumva’: *Și dziș stăpînului mieu: „Cîndai nu va vrea muiêrea să margă cu mine?”*. (Fac. 24:39) *Nu cîndai chemă Domnul pre tustrei împărații aceștea ca să-i dea pre ei în mîinile Moav?* (4Reg. 3:13), *argintul ce vă s-au întorsu întru sacii voștri îl întoarceți cu voi, cîndai să nu fie sminteală*. (‘nu cumva să fie sminteală’) (Fac. 43:12), *Cîndai să nu-și aducă aminte de rău noaă Iosif și răsplătire ne va da noao toate rêlele cîte i-am făcut lui* (‘nu cumva să-și aducă aminte’) (Fac. 50:15), *nici aur de la înșii să iêi ție pentru ca să nu greșești cîndailea pentru aceasta, căci urîciune Domnului Dumnedzăului tău iaste* (Deut. 7:25), *Feriți-vă ca nu cîndai neștine să să ispitească la casa Dumnedzăului ceriului* (Ezd. 7:22), *Pre mila ta, și pre adevărul tău, ca nu cîndai să zică limbile: „Unde iaste Dumnedzăul lor?”* (Ps. 113:10), *Mière aflînd, mănîncă cîtu-i destul, pentru ca nu cîndai, împlîndu-te, vei borî*. (Parim. 25:16).

În ms. 45 se întrebuițează adverbele de modalizare emfatică notate mai jos.

Adverbele care restrîng anumite sensuri ale enunțului la un anumit component (Irimia 2007: 296) sînt:

— *numai*: *Numai întru aceasta să ne asămănăm cu ei* (Fac. 34:23), *omul acesta nu de folos grăiêște (...), ce numai rêle* (Ier. 38:4);

— *doar*: *dă te-aș fi trimis cătră aceia, aceia doar te-ar fi ascultat*. (Iez. 3:6);

— *sîngur*, în contexte în care are sensul ‘numai, doar’: *„Au lui Moisi sîngur au grăit Domnul? Au nu și noaă au grăit?”* (Num. 12:2), *De Domnul Dumnedzăul tău să te temi și lui sîngur să-i slujești și cătră el să te lipești și pre numele lui să te giuri*. (Deut. 6:13), *Și au făcut Dumnedzău așea întru noaptea acêea și s-au făcut uscăciune pre ghem sîngur, iară preste tot pămîntul s-au făcut roao*. (Jud. 6:40), *Dentru tot năcazul lor nu sol, nici înger, ce sîngur [Domnul] au mîntuit pre ei, pentru că iubêște pre ei și să scumpêște de ei*. (Is. 63:9), *Binecuvîntat sîngur Domnul Dumnedzăul părinților miei* (3Ezd. 8:28), *mai mulți dentru ei rănîți goli au scăpat și sîngur Lisía, grozav fugînd, au scăpat*. (2Mac. 11:12).

Adverbele care întăresc sfera semantică a unui termen sînt:

— *tocma*: *dreptatea mă îmbrăcase și mă învâscuse cu județul, tocma cu vășmîntul* (Iov 29:14), *căzu tocma la dășert* (2Mac. 14:44);

— *chiar*: *Ia păharul a vinului acestui chiar dentru mîna mea* (Ier. 25:15), *Să nu primenești pre priêten pentru cel fără dobîndă, nici pre fratele cel chiar cu aurul Sufîr*. (Sir. 7:19);

— *așași* (< așa + și): *așași acoleă împreună cu purtătorii de sulițe spre cămară amú fiînd*. (2Mac. 3:23), *așași locul, avînd parte de a limbei rêle nășîlnicii, făcîndu-să mai apoi bune faceri, avut-au parte de Domnul* (2Mac. 5: 20), *Și era nici a sîmbăta, nici părintești sărbători a păzirea, nici așași jidov a să mărturisi a fi*. (2Mac. 6:6).

Măcar restrânge sfera semantică a unui component, concomitent cu dezvoltarea unui sens concesiv (Irimia 1997: 296): *pentru că trebuie, zice, orideunde, măcar dentru rău a agonisi*. (Sol. 15:12); o singură dată apare *încailea*: *Încailea el la gropniță s-au adus* (Iov 21:32).

Și subliniază sfera semantică a unui termen care a realizat o anumită funcție sintactică (Irimia 1997: 296): *iară de vor și face, strinii vor mânca pre ea* (Osia 8:7) sau exprimă adăugarea, cumulul: *Ba, ce încă și tu să ne dai noaă jirtve și arderi de tot* (Ieș. 10:25), *Cum fac limbile acêstea dumnedzăilor lor, voi face și eu* (Deut. 12:30) etc.

Ca semiadverb, *tocma* ‘de-abia’, poate sublinia și nuanța „aspectual temporalitatea acțiunii verbale” (Irimia 1997: 296): *tocma te-au numit Theodósie* (c.î., p.1).

Întîi, al doilea, al treilea „ierarhizează constituenții unui enunț în desfășurarea unei anumite relații sintactice” (Irimia 1997: 296): *Pentru că întîi întru lîgea celui Înalt au neascultat și al doilea la bărbatul ei au greșit și al treilea întru curvie au preacurvit*. (Sir. 23:30), *Întîi, pentru cêlea ce să cuvin împăratului de aproape gîndind și, al doilea, și pentru ai miei cetățêni socotind* (2Mac. 14:8).

Urmat de un numeral cardinal, *vro* devine semiadverb de aproximație (GBLR: 197): *cădzură den nărod întru aceêa dzi la vro 3000 oameni și dzise lor Moisi* (Ieș. 32:27), *puse preste tabără cale de o dzi dencoace și cale de o dzi dencoleă pren pregiurul taberii, ca de vro doi coți de la pămîntu*. (Num. 11:31), *și muriră ei și muierile lor și fîii lor și dobitoacele lor, ca vre 1000 de suflete de oameni*. (1Mac. 2:38).

5. În ceea ce privește adverbele nehotărîte, notăm compusul (cu patru ocurențe în ms. 45) *oarecînd(u)* format din *oare* (<volet > *voare > vare > oare [Frâncu 2009: 137]) și adverbul relativ *cînd*: *cîți /oarecîndu/ s-au născut pre cale și cîți oarecîndu au fostu neobrăzuiți* (Ios. 5:4), *pre carele îl aveam oarecînd întru rîs și spre pildă de ocară* (Sol. 5:3), *cela ce oarecînd vlădiciia* (Iosip 4:1).

Nu se întîlnesc alte compuse similare (*oarecît, oarecum, oareunde* etc.).

Dintre compusele adverbiale nehotărîte mai noi, cu *ori, oriunde* cunoaște 17 ocurențe: *oriunde vei pune mîna ta* (Deut. 15:10) etc., iar *oricît*, o ocurență: *oricît îi va trebui* (Deut. 15:8). Nu se întîlnesc *oricum* și *oricînd*. *Orideunde* apare o singură dată: *pentru că trebuie, zice, orideunde, măcar dentru rău a agonisi*. (Sol. 15:12).

Dintre compusele nehotărîte cu *-va, undeva* apare o singură dată: *cînd zăbăvêște undeva* (Parim. 31:21). *Cîndva* apare de două ori, în același verset, în sintagma *ca nu cîndva* ‘în nici un caz’: *Nu povestiți în Gheth și să nu vestuiți bine întru ieșirile Ascalónului, ca nu cîndva să vor bucura fêtele celor striini de fêl, ca nu cîndva să vor dăsfăta fêtele neobrăzuiților*. (2Reg. 1:20). *Cumva* are două ocurențe: *să nu cumva fie rădăcină în sus* (Deut. 29:18).

Adverbul *fieștecum* are o singură ocurență în ms. 45: *Pentru că cela ci de foc nu să strică, fieștecum de nimic de rază a soarelui încălzindu-să să topia.* (Sol. 16:27).

6. Exprimarea superlativului

Superlativul se realizează, pe de o parte, cu ajutorul adverbului *foarte*: *nu vă duceți departe de cetate foarte* (Ios. 8:4), *necunoscul multu foarte* (1Reg. 26:21), *Și mă temui tare foarte* (Neem. 2:2).

Cazurile de postpunere, de dislocare sintactică a adverbului *foarte* de adverb sau de folosire a acestuia singur — ca în: *să scîrbi pre Căin foarte* (Fac. 4:5), *te voi înmulți foarte* (Fac. 17:2) — sînt considerate trăsături ale normei epocii, care dovedesc că formația cu *foarte* nu era complet gramaticalizată, că acest adverb mai păstra sensul din latină, nefiind total desemantizat (Frâncu 2009: 49, 276).

Repetarea adverbului *foarte*: *apa să întăriia foarte foarte pre pămîntu* (Fac. 7:19), *Și te voi crêște foarte, foarte* (Fac. 17:6), *Și îmbogăți omul foarte foarte* (Fac. 30:44), *și să întăriră foarte, foarte* (Ieș. 1:7), *Strîmbătatea casei lui Israil și a Iúdei măritu-s-au foarte foarte* (Iez. 9:9) a fost explicată prin calchierea gr. σφόδρα, σφόδρα (Arvinte 1988: 73).

Pentru superlativ se folosește și construcția *cît de (mult) foarte*: *Întristă-să ceriul pre aceasta și să îngrozi [pămîntul] cît de mult foarte, dzice Domnul.* (Ier. 2:12), *și s-au mirat pre frîmsêțele ei, cît de mult foarte.* (Idt. 10:7), *urgisitu-te-ai preste noi cît de foarte* (Plîng. 5:22), sau, într-un singur caz, *cît cît*: *Pasă, nărodul mieu, întră la cămara ta, încuie ușa ta, ascunde-te puțin cît cît, pînă va trêce urgiia Domnului.* (Is. 26:20).

Ideea de superlativ absolut este redată și prin adverbul *groaznic*: *înpăimîndu-să groaznic și cu năluciri întristîndu-să.* (Sol. 17:3), *Atuncea îndată năluciri a viselor groaznic turburără pre ei* (Sol. 18:17).

În tipologia mărcilor gradării se înscriu și o serie de structuri sintactice comparative (GBLR: 217) realizate cu *decît*: *Înmulțiră-să văduile lor mai mult decît năsîpul mării.* (Ier. 15:8), *căci să va înmulți mai mult decît lăcusta; și nu iaste lor număr.* (Ier. 46:23), *Și vor sări mai tare decît pardóșii caii lor* (Avac. 1:8).

Ideea de superlativ este redată și prin construcții exclamative, în care adverbul la gradul pozitiv este precedat de *cît de*: *Cît de tare/vedeți cum dreptul au pierit și nime om primêște la inimă și bărbați drepti să rădică și nime nu pricêpe* (Is. 57:1).

Ca și în cazul adjectivelor, în mai multe contexte interpretarea superlativă se obține extratextual: *Nădăjduiască ca ploaia răspunsul mieu și să să pogoare ca roaă cuvintele mêle, ca ploaia pre troscot și ca ninsoarea pre buruian.* (Deut. 32:2), *încungiuratu-l-au pre el și l-au certat pre el și l-au păzit pre el ca lumina ochiului.* (Deut. 32:10), *Și-i voi dimica pre ei ca țarna în fața vîntului, ca tina*

ulișilor voi mănunți pre înși. (Ps. 17:46), ca zăpada le voi înălbi; (...), ca lina le voi albi. (Is. 1:18).

7. În legătură cu structura internă a grupului adverbial, identificăm în ms. 45 o serie de adverbe care primesc un complement în dativ concretizat într-un clitic pronominal (formele „nearticulate” de tipul *împotrivă-ți, asupra-mi* fiind diferite de cele „articulate” *împotriva-ți, asupra-mi* [vezi GBLR 308]): *De au suspinat pământul vreodinioară asupra-mi sau de rozoarele ei au plînsu toate odată* (Iov 31:38), *Și era Domnul cu Iosif și-i vărsa asupra-i milă* (Fac. 39:21), *pentru ca să nu să puie deasupra-le neprietenii* (Deut. 32:27), *de să scula asupra-mi* (1Reg. 17:35), *3 rădic eu asupra-ți* (2Reg. 24:12), *vă aflați asupra-mi* (Iov 21:27), *tu ești împotriva-mi* (Num. 22:34), *cine va sta împotriva-mi* (Iov 41:3), *cêle ce să pun înainte-ți* (Parim. 23:1).

8. Concluzii

Dintre aspectele enumerate în articolul de față, se cuvin remarcate cele referitoare la conjuncțiile *iară* și *însă* utilizate ca adverbe concesive (‘totuși, tot’), la întrebuițarea anaforică a adverbilor pro-frază *ba, nu*, respectiv a locuțiunii *cu adevărat*, la adverbul *cîndai* (cu varianta *cîndailea*) avînd, în enunțuri afirmative, sensul ‘poate, posibil’, iar în enunțuri negative, sensul ‘nu cumva’, la valoarea de modalizare epistemică a locuțiunii adverbiale *poate fi*, cu sensul ‘poate’, ‘posibil’, la valoarea de modalizare emfatică a lui *sîngur* ‘numai, doar’, *așași* etc., la modalitățile de exprimare a superlativului etc. În ciuda caracterului eterogen și deschis la schimbări al clasei adverbului, pe care diversitatea trăsăturilor și a posibilităților combinatorii identificate în ms. 45 o confirmă, în evoluția limbii române adverbul nu a putut influența într-o manieră considerabilă „stabilitatea sistemului morfologic”, în lipsa unor „caracteristici morfologice pertinente” (Frâncu 2009: 133).

Bibliografie

- Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica limbii române*. Volumul I. *Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, 2005 (= GALR).
- Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010 (= GBLR).
- Arvinte, Vasile, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars I. Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1988.
- Arvinte, Vasile, *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (Ieșirea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars II. Exodus*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1991.
- Arvinte, Vasile, *Studiu lingvistic asupra cărții a treia (Preoția) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae*

- Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars III. Leviticus*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1993.
- Arvinte, Vasile, *Studiu lingvistic asupra cărții a patra (Numerii) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars IV. Numeri*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1994.
- Frâncu, Constantin, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.
- Irimia, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași, 1997.